

Krzysztof Maszewski

Rozbudowa katakumb Zgromadzenia Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP w Szymanowie

Ochrona Zabytków 56/1 (240), 31-44

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROZBUDOWA KATAKUMB ZGROMADZENIA SIÓSTR NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP W SZYMANOWIE

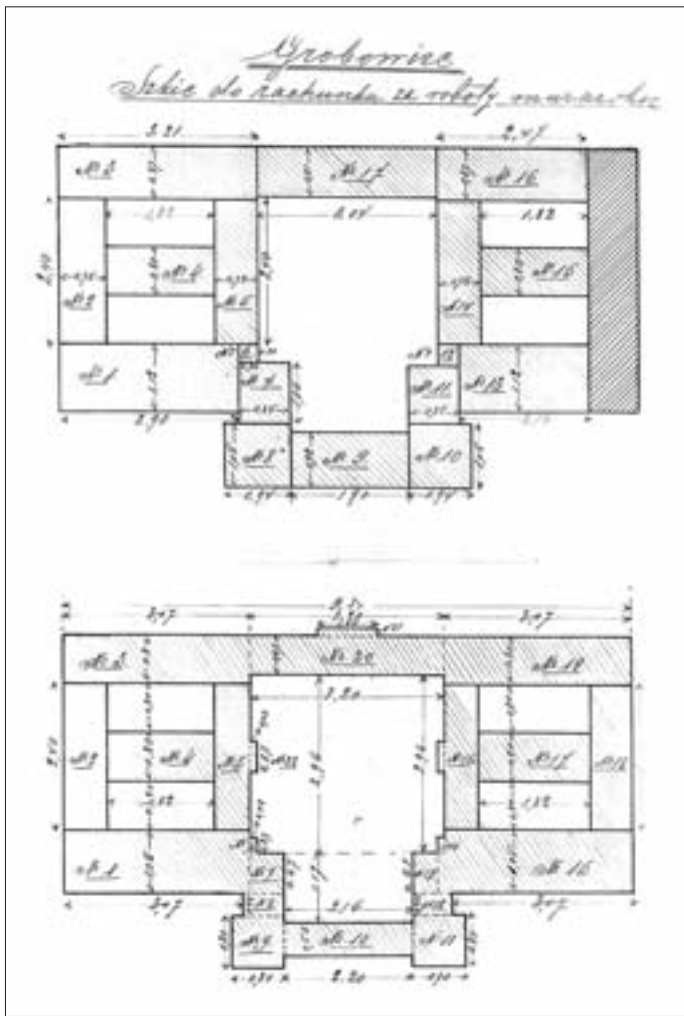

1. Fasada katakumb ss. niepokalanek w Szymanowie. Stan z 2000 r. (przed rozbudową). Z prawej strony widoczny stromy stok nasypu porośniętego bujną roślinnością. Wszystkie fotografie S. Maszewski.

1. Facade of the catacombs of the Order of the Immaculate Conception of the Holy Virgin Mary in Szymanow. State in 2000 (prior to the expansion). To the right – a visible steep slope with dense vegetation. All photos: S. Maszewski.

Mysłą przewodnią rozbudowy obiektu zabytkowego jest ochrona jego substancji nie tylko w rozumieniu konserwatorskim, ale również pod względem akcentowania formy architektonicznej. Rozbudowa katakumb w Szymanowie ukształtowała strukturę architektoniczną, w której zabytkowa budowla wzniesiona w 1910 r. połączona została z nawiązującą do wcześniejszych rozwiązań budowlą współczesną. Powstałe po rozbudowie założenie sepulkralne, podobnie jak pierwsze katakumby, ma układ zamknięty w planie.

Zabytkowy portal został wyeksponowany na osi rozbudowanej fasady, której nowe części przyjęły funkcję skrzydeł: północnego i południowego. Każde z tych skrzydeł – poprzez portale o układzie brył nawiązującym do monumentalnej, surowej architektury z początku XX w. – stało się tłem części centralnej. Rozbudowa była kontynuacją koncepcji pierwszych katakumb wzniesionych według projektu warszawskiego architekta Zygmunta Tillingera.

2. Rzuty katakumb Tillingera: fundamenty (u góry), przyziemie (u dołu). Rysunki zostały dołączone do rachunku za roboty murarskie. Archiwum Sióstr Niepokalanek.

2. Ground plans of the Tillinger catacombs: foundations (at the top), ground floor (at the bottom). The drawings were attached to a bill for the stonemasonry. Archive of the Order.

Zarys dziejów

W lipcu 1907 r. do warszawskiego generała-gubernatora Georgija Skalona przyszło z Petersburga pismo zezwalające na osiedlenie się w Królestwie Kongresowym „50 niepokalanek mieszkających w miejscowości Jazłowiec w Galicji”¹ w celu założenia żeńskiej szkoły. Było to w zaborze rosyjskim wydarzenie niezwykle. Wypadki historyczne, w których wielką rolę odegrała rewolucja 1905 r., zmusiły – co prawda – władze carskie do ustępstw, ale nadal obowiązywał – pomimo dekretu o tolerancji – zakaz prowadzenia szkół przez zgromadzenia zakonne. Sprawę doprowadziła do pomyślnego końca Maria Ciechanowska, wpływowa arystokratka o niezwyklej osobowości, która swoje znajomości na dworze carskim potrafiła zrećcznie wykorzystać dla idei otwarcia na

tych ziemiach szkoły Zgromadzenia. Tak spełniało się marzenie Matki Marceliny Darowskiej, która wspólnie z Matką Józefą Karską², była założycielką Zgromadzenia. Matka Marcelina często myślała o pracy za kordonem i powtarzała: „piechotę, o kiju poszłabym do Korony”³.

Na siedzibę nowej fundacji wybrany został Szymanów, położony między Sochaczewem a Żyrardowem, który jeszcze w 1. poł. XV w. należał do książąt mazowieckich. W 1435 r. Abraham Pawłowski z Gnatowic, stolnik sochaczewski, odkupił go od Ziemowita V. Dobra szymanowskie w miarę upływu czasu zmieniały właścicieli. Byli nimi kolejno: Sanguszkowie, Kronenbergowie, Łubieńscy i Lubomirscy.

Siostry zakupiły tu otoczony parkiem pałac, wzniesiony w latach 1898-1902 dla księcia Konstantego Lubomirskiego. Projektantem pałacu był zapewne Konstanty Wojciechowski, znany warszawski architekt. Aktu kupna dokonano 26 sierpnia 1907 r., a w połowie lipca 1908 r. siostry przenieśli się tutaj z pobliskiego Komorowa, gdzie w wynajętej willi oczekiwały na możliwość przeprowadzki.

Pałac nie wystarczał na potrzeby szkoły, przewidzianej na osiemdziesiąt dziewcząt. Toteż już na wiosnę 1909 r. odbyła się uroczystość poświęcenia kamienia węgielnego pod nowe skrzydło domu, które na koniec następnego roku zostało przykryte dachem. Rozbudowa została zrealizowana według projektu warszawskiego architekta Zygmunta Tillingera i wystrojem elewacji nawiązywała do architektury pałacu.

Od momentu osiedlenia się w Szymanowie siostry rozważały potrzebę budowy grobowca. Próbowaly za pośrednictwem Marii Ciechanowskiej uzyskać w Petersburgu pozwolenie na jego budowę wiosną 1910 r. Z braku czasu, wobec nagromadzenia innych spraw, ta nie została załatwiona, ale też nic nie wskazywało, aby potrzebny był pośpiech. Latem sytuacja się zmieniła – zachorowała młoda alumnatka, siostra Amalia, a choroba płuc czyniła szybkie postępy. Siostry rozpoczęły zatem budowę grobowca, licząc, że przy pierwszej sposobności pozwolenie na budowę uzyskają. Projekt grobowca opracował Zygmunt Tillinger, a miejsce na terenie rozległego parku wybrała Matka Marcelina Darowska.

W tym czasie rozbudowie podlegał obszerny grobowiec Zgromadzenia w Jazłowcu, którego starsza część istniała od 1874 r.⁴ Miał on formę katakumb nawiązującą do rzymskich, które Matka Marcelina zapewne wielokrotnie odwiedzała w rzymskim okresie

swojego życia. Ich rozwiązania ideowe przeniosła na Podole do Jazłowca, gdzie Zgromadzenie rozpoczęło swoją działalność, zakładając Dom Macierzysty. Grobowiec w Szymanowie wzorowany był na katakumbach jazłowieckich.

Zwyczaj składania doczesnych szczątków ludzkich w tego rodzaju grobowcach, wprowadzony na stałe w Rzymie przez pierwszych chrześcijan, wywodzi się zapewne z terenów starożytnego Izraela. Grobowce były tam wykuwane w skałach. Zwłoki chowano w niszach drążonych prostopadle do lica ściany (grób typu *kokim*) lub we wnękach wykutych wzdłuż lica w formie sklepionej niszy (grób typu *arcosolium*). Grobowce te rzadko były odosobnionymi budowlami. Zazwyczaj stanowiły element całości tworzącej *hypogeum*, które umożliwiało pomieszczenie wielu pochówków⁵.

Budowa katakumb, zaprojektowanych przez Zygmunta Tillingera przypadła na trudny okres w polskim życiu społecznym i narodowym. Tragiczne doświadczenia zaborów i powstańczych zrywów pogłębiły kształtujący się w Europie Zachodniej punkt widzenia łączący miejsca wiecznego spoczynku z mitycznym Elizjum, w którym znajdowały również miejsce pamięć narodowa i osobiste przeżycia. Z dwóch wielkich historiozofii XIX w. – romantycznej i heglowskiej, ta pierwsza zakorzeniła się w społeczeństwie polskim w sposób szczególny. Na gruncie historiozofii romantycznej, ściśle związanej z ideą historyzmu, wyrastały nekropolie – miejsca pamięci i sakralizacji wyznawanych wartości. Stąd też ujawniała się potrzeba materializacji imponderabiliów dla podkreślenia szczególnego znaczenia tych miejsc dla społeczeństwa. Siłą rzeczy rolę czynnika materialnej transformacji przejmowali na siebie w głównej mierze architekci i rzeźbiarze. Sztuka sepulkralna zwracała się ku mitycznemu Elizjum, ale wypełniała je myślą chrześcijańską i sięgała do stylistyki klasycyzującej, posługując się często elementami symboliki i personifikacją.

Na tle zróżnicowanych przejawów sztuki sepulkralnej owego czasu katakumby w Szymanowie jawią się jako ascetyczna bryła, wyważona pod względem estetycznym, o klasycystycznej stylistyce i oszczędnej ornamentyce pozbawionej elementów rzeźbiarskich. Biorąc pod uwagę analogię do wcześniej wzniesionych katakumb w Jazłowcu, które zostały wybudowane zapewne bez udziału architekta przez miejscowych muratorów, przyjęta forma i środki wyrazu obu grobowców powstały według ideowej koncepcji Zgromadzenia Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP,

a w szczególności Matki Marceliny Darowskiej, i w jakiejś mierze stały się materialnym wyrazem niepokalańskiej duchowości.

W październiku zmarła siostra Amalia i została pochowana w niewykończonym jeszcze grobowcu, o czym powiadomiono władze. Reakcja władz rosyjskich była charakterystyczna dla tamtych czasów. „W miesiąc po śmierci S. Amalii, pewnego poranka w listopadzie, zjeżdża do nas cała gromada umundurowanych urzędników i żąda oglądać grobowiec. Byli to Naczelnicy w licznej asyście strażników czyli policjantów. Na ich widok zrobił się w domu wielki popłoch – nigdy bowiem na raz tyluśmy urzędników nie widziały, a tu prawie pół holu zapełniło się policjantami”⁶. Rozpoczęło się zmuszne dochodzenie.

3. Trakt komunikacyjny dwóch najstarszych części katakumb; w głębi katakumby wzniesione przez arch. Z. Tillingera, zamknięte pierwotnie ścianą, której ślad pozostał pomiędzy drugim a trzecim pilastrem, licząc od widocznego na pierwszym planie. 3. Communication courses in the two oldest parts of the catacombs; in the background: catacombs built by architect Z. Tillinger, originally closed by a wall whose traces remains between the second and third pilaster, counting from the one visible in the foreground.

W grudniu przyszedł wyrok z Petersburga zabraniający siostrom chowania zmarłych poza obrębem miejscowego cmentarza. Rozgoryczona Maria Ciechanowska, zwracając się do urzędników carskich, wypowiedziała myśl, która przeszła do historii jako wyraz zniewolenia narodu polskiego: „Nie mają prawa umierać... Wiedziałam, że potrzebne są pozwolenia, aby w tym kraju żyć, powietrzem jego oddychać, ale nie wiedziałam, że i na umieranie potrzebne także pozwolenie”⁷⁷.

Przed zimą zdążono jeszcze w grobowcu wykonać sklepienie. Na kilka tygodni przed wyrokiem roboty zakończono i na szczycie fasady z monumentalnym portalem osadzono krzyż. Wiosną 1911 r. przystąpiono do wykończenia grobowca, „dano mu front z ciosowego kamienia, posadzkę z płytek i wyryto napis: *Jam jest Zmartwychwstanie i Żywot*”⁷⁸. Cały czas wokół domu w Szmanowie wyczuwalna była atmosfera nadzoru policyjnego. Grobowiec był obserwowany, a pojawianie się robotników wywoływało ostre interwencje. Prowadzone były także procedury karne. „Sprawa sądowa, wytoczona tu na miejscu, zakończyła się wyrokiem: 3 dni aresztu, albo 5 rb. kary. Zapłaciłyśmy 5 rb.”⁷⁹ Grobowiec został wybudowany i spoczęły w nim doczesne szczątki siostry Amalii, ale na przyszłość pochówki w jego murach zostały kategorycznie zabronione. Inwigilacja sióstr prowadzona z różnym natężeniem miała trwać aż do załamania się przymierza zaborców.

Architektura pierwszych katakumb Zygmunta Tillingera

Grobowiec został zlokalizowany na skraju posesji, przy wysokim wale ziemnym tworzącym półkole otwarte w jego kierunku. Budowli nadano charakter pomieszczenia z jednym wejściem, przekrytego sklepieniem walcowym, o bocznych ścianach utworzonych przez przęsła z charakterystycznymi głębokimi wnękami krypt. Z czasem na miejscu wnęk pojawiły się blendy i zawieszono na nich tabliczki nagrobne.

Pierwsze katakumby, wzniesione łącznie z portalem, zawierały po dwa przęsła ustawione naprzeciw siebie. Wertykalny charakter przęseł podkreślały rozdzielające je pilastry i ograniczające pomieszczenie lica ścian zewnętrznych. W każde przęsło wbudowane zostały po 3 krypty rozmieszczone osiowo w trzech kondygnacjach.

Katakumby pod względem architektonicznym są budowlą klasycystyczną, o charakterze typowym dla sztuki sepulkralnej początku XX w. Zasadniczym elementem kompozycji jest okazały portal wysunięty przed korpus części grzebalnej w formie ryzalitu i dominujący nad nim wysokością. Otwór wejściowy, od góry zamknięty belką, zwieńczony jest nadświetłem ukształtowanym przez łuk półkolisty. Naroża ryzalitu podkreślone są dwustronnymi pilastrami o prostych głowicach; dźwigają architrav z inskrypcją

4. Widok katakumb od strony północno-wschodniej. Stan z 2000 r. (przed rozbudową). Dwa równoległe pasy zabudowy zamknięte są od strony wejścia monumentalnym portalem; u dołu trzeci, poprzeczny pas zabudowy.

4. View of the catacombs from the northeast. State in 2000 (prior to the expansion). Two parallel strips are closed from the entrance by means of a monumental portal; at the bottom – a third, diagonal strip.

5. Widok katakumb od strony północno-zachodniej. Stan z 2000 r. (przed rozbudową).
5. View of the catacombs from the northwest. State in 2000 (prior to the expansion).

zaczepniętą z ewangelii wg św. Jana. Wyżej, na gzymsie o profilu wklęsłym, wspiera się tympanon zwieńczony łacińskim krzyżem i ozdobiony dwoma akroterionami. Na tympanonie wykuty jest monogram Chrystusa skomponowany z dwóch splecionych ze sobą greckich liter X-P (Chi-Ro). Cała górna część portalu, począwszy od głowic, zbudowana jest z piaskowca. Tynki poniżej urozmaicone są boniowaniem. Ściany części grzebalnej podzielone są płaskimi kamiennymi gzymsami: wieńczącym i kordonowym, który przebiega na wysokości belki rozgraniczającej otwór wejściowy od nadświetla. Pod gzymsiem kordonowym tynki zostały nałożone z dekoracyjnym boniowaniem.

Jako tworzywo konstrukcyjne użyte zostały cegły ceramiczne pełne na zaprawie półcementowej¹⁰. Prace wykończeniowe zrealizowano z użyciem szarego piaskowca szydłowieckiego i tynków wapienno-cementowych¹¹. Warto zaznaczyć, że grobowiec został zabezpieczony izolacjami przeciwwilgociowymi¹².

Sylwetka architekta

Architekt Zygmunt Tillinger, projektant katakumb i dobudowanego do pałacu skrzydła szkolnego, służył siostrą pomocą od chwili, gdy pojawiły się w Warszawie i zamieszkały w hotelu Bristol. Był doradcą przy wyborze przyszłej siedziby, a brane były pod uwagę pałace w Guzowie i Szymanowie. Prawdopodobnie został wybrany do współpracy

jeszcze przed ich przyjazdem do Królestwa przez Marię Ciechanowską, na której nazwisko zakupiony został pałac w Szymanowie i przepisany na własność Zgromadzenia dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Zapewne brane były pod uwagę nie tylko jego umiejętności zawodowe, ale także stosunek do sprawy narodowej.

Informacje o dorobku zawodowym Zygmunta Tillingera w dostępnych publikacjach są zadziwiająco skąpe. Oprócz wzmiankowanego skrzydła szkolnego przy pałacu w Szymanowie i przedstawianej budowie katakumb kwerenda doprowadziła do uzyskania informacji o jednej tylko realizacji. Jest to zlokalizowana na terenie Warszawy trzypiętrowa kamienica przy ul. Narbutta 15. Została wzniesiona w latach 1935-1936 i wpisana w pierzeję zwartej zabudowy. Jej pięcioosiowa fasada zaakcentowana jest na drugiej i czwartej osi prostopadłociennymi wykuszami, obejmującymi pierwsze i drugie piętro¹³. Fasada ta pod względem stylistyki nawiązuje do architektury funkcjonalistycznej okresu międzywojennego.

Daty wskazują, że architekt w czasie budowy obiektów w Szymanowie znajdował się na początku drogi zawodowej. Brak szerszej informacji o stworzonych przez niego dziełach nie pozwala obecnie na przeprowadzenie analizy dorobku zawodowego i scharakteryzowanie rozwiązań architektonicznych katakumb w odniesieniu do innych realizacji.

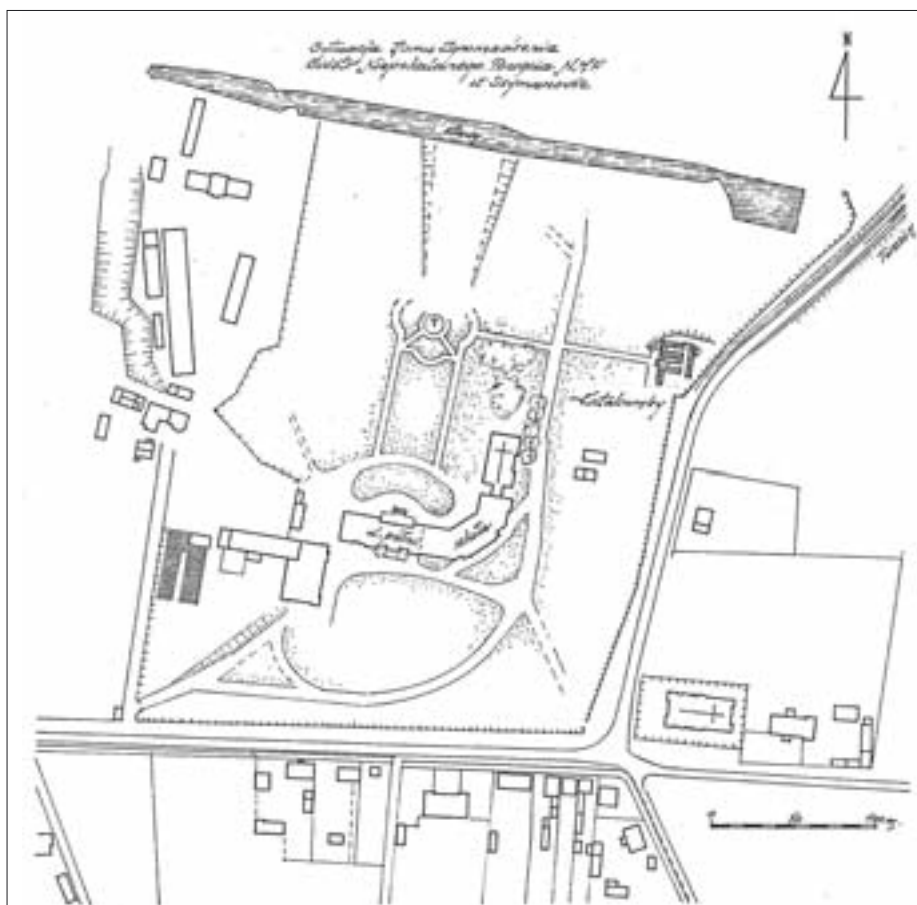
Katakumby przed rozbudową

W centrum zagospodarowania obszernej działki w Szymanowie¹⁴ znajdują się: sanktuarium Matki Bożej Jazłowieckiej, Dom Generalny i szkoła prowadzona przez Zgromadzenie Sióstr Niepokalanek; a zatem cała zabudowa wiąże się w dużej mierze z funkcją edukacyjną. Najstarszy w tym zespole jest zabytkowy pałac, rozbudowany – jak już wspomniano – na potrzeby rozwijającej się szkoły. W ostatnich latach zwarty ciąg tej zabudowy został uzupełniony obszerną kaplicą – sanktuarium. Poza wymienionymi budynkami na terenie należącym do sióstr zlokalizowane są: duża hala gimnastyczna, zabudowania gospodarcze i katakumby położone na północno-wschodnim skraju działki. Na znacznym obszarze zachował się dawny pałacowy park krajobrazowy z malowniczym starodrzewem. Park ten i elementy dawnej architektury, łącznie z katakumbami, wpisane są do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W historii katakumb szymanowskich, a zarazem w historii całego Zgromadzenia, w sposób szczególny zapisał się dzień 18 czerwca 2000 r. W dniu tym

odbył się powtórny pogrzeb Matki Józefy Karskiej, współzałożycielki Zgromadzenia, która zmarła w Rzymie 11 października 1860 r. Doczesne szczątki Matki odnalezione zostały w podziemiach kościoła św. Klaudiusza w Rzymie i złożone w jednej z krypt szymanowskich katakumb.

Katakumby sióstr niepokalanek w Szymanowie, których architektoniczny układ stał się punktem wyjścia koncepcji rozbudowy, ukształtowane są w trzech pasach zabudowy. Dwa z tych pasów ustawione zostały równolegle do siebie, w odległości pozwalającej na swobodną komunikację pomiędzy nimi i zamknięte od strony wejścia monumentalnym portalem, wyznaczającym oś całego przyszłego założenia. Trzeci pas – poprzeczny, ustawiony został z tyłu, prostopadle do dwóch pierwszych i odsunięty od ich szczytów na odległość przeznaczoną na przejścia. Przejście na odcinku przylegającym do portalu przekryte jest sklepieniem kolebkowym, które tworzy w tym miejscu osłonięty korytarz. Pozostałe odcinki przejść nie są zadane. Pasy katakumb podzielone są pilastrami wyznaczającymi pionowy rytm przeszł, z których każde zawiera trzy kondygnacje krypt. Te trzy pasy zabudowy mieszczą dziewięćdziesiąt krypt.

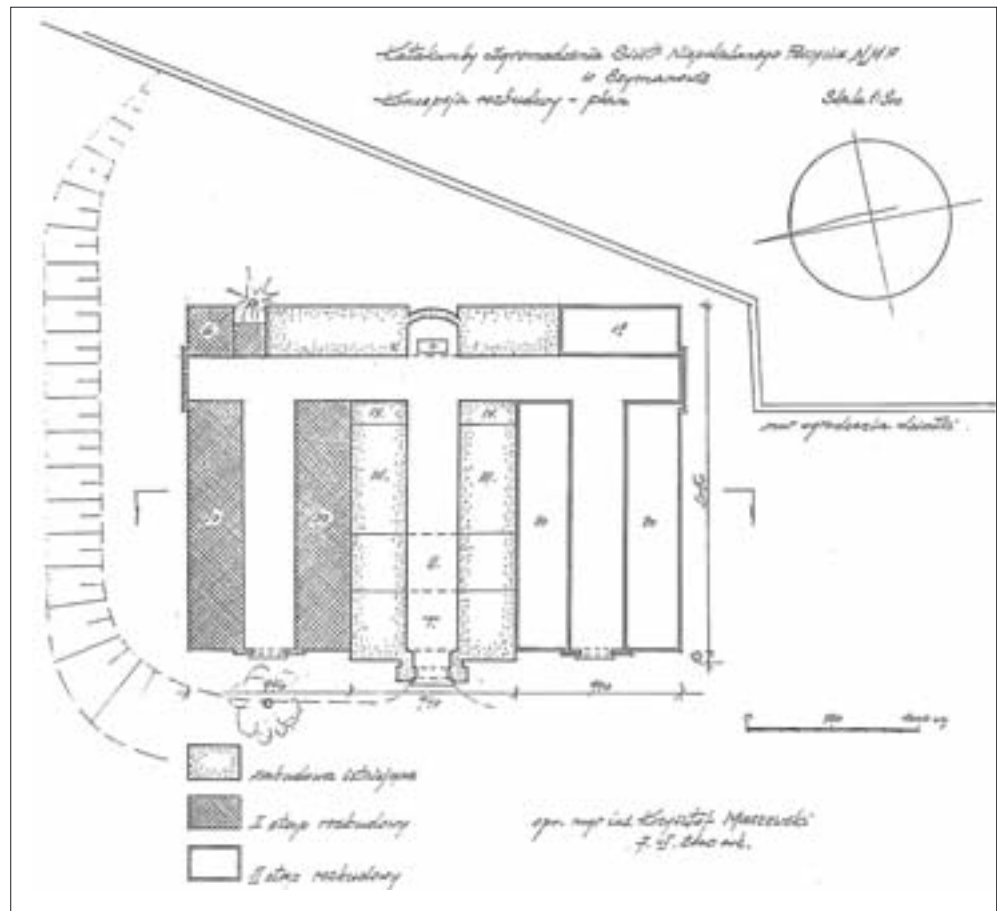

6. Plan sytuacyjny działki sióstr niepokalanek w Szymanowie z rozbudowanymi katakumbami. Odrys z mapy K. Maszewski.

6. Situation plan of the plot of Order of the Immaculate Conception of the Holy Virgin Mary in Szymanow together with expanded catacombs. Tracing from a map by K. Maszewski.

7. Koncepcja rozbudowy katakumb - rzut. W środku katakumb, które były punktem wyjścia do planów rozbudowy; pierwszy etap miał objąć skrzydło północne, drugi etap - skrzydło południowe. Cyframi rzymskimi oznaczone zostały kolejne fazy budowy starych katakumb; cyframi arabskimi liczba krypt w poszczególnych pasach planowanej rozbudowy. Rys. K. Maszewski.

7. Conception of the expansion of the catacombs - ground plan. In the centre: catacombs, which were a point of departure for the expansion plans; the first stage was to encompass the northern wing, and second stage - the southern wing. Roman numbers mark successive phases in the construction of the old catacombs; Arabic numbers mark the number of crypts in particular strips of the planned expansion. Drawing: K. Maszewski.

Zewnętrzne ściany prostopadłych względem siebie pasów zabudowy przed rozpoczęciem współczesnej rozbudowy były wcięte od strony północnej w wał ziemny porośnięty drzewami. Biorąc pod uwagę budowę geomorfologiczną terenu, należy wykluczyć naturalne pochodzenie tego wału; prawdopodobnie został on usypany z gruntu wykopanego w czasie robót fundamentowych przy wznoszeniu miejscowego pałacu. Płaska platforma od strony północnej kończąca się niską skarpią jest również ukształtowana z gruntu nasypowego.

Katakumbę wznoszone były etapami. W budowlach poprzedzających współczesną rozbudowę czytelne są rozwarstwienia architektoniczne pięciu etapów. Trakt komunikacyjny drugiego etapu zabudowy został przekryty sklepieniem kolebkowym, nawiązującym do sklepienia najstarszego fragmentu katakumb wzniesionych przez Zygmunta Tillingera i przylegających bezpośrednio do monumentalnego portalu. Na tym etapie budowy powtórzone zostały dokładnie wymiary przejść i otworów wnek z etapu pierwszego.

Przedstawione przybliżone datowanie poszczególnych etapów budowy katakumb uwzględnia

strukturę architektoniczną poszczególnych segmentów i odpowiadające im skrajne daty pochówków:

I etap budowy (1910) - katakumbę Tillingera:

pochówki 5.X.1910 - 18.VIII.1929;

II etap budowy (1929/1930):

pochówki 6.VII.1930 - 11.XI.1943;

III etap budowy (1943):

pochówki 13.II.1944 - 18.VI.1971;

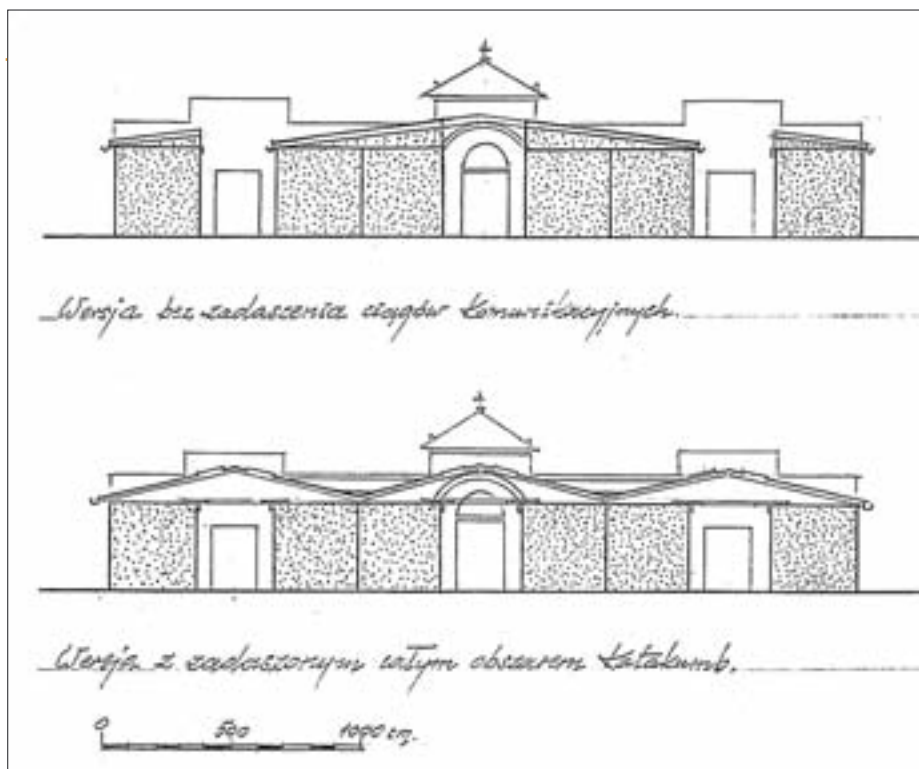
IV etap budowy (1966/1967):

pochówki 26.X.1967 - 18.VII.1974;

V etap budowy (1975):

pochówki 4.II.1976 - 24.VII.2001.

W trzecim i następnych etapach budowy zmniejszone zostały rozstawy osi przejść, a tym samym szerokości krypt; przy czym odległości między nimi w pionie i wysokości przejść zostały zachowane. W czwartym etapie dobudowano po jednym przejściu do szczytów dwóch równoległych względem siebie pasów zabudowy, zapewne z myślą o uporządkowaniu całego założenia przed planowaną budową piątego etapu, która miała objąć trzeci poprzeczny pas, ustawiony prostopadle do dwóch zrealizowanych wcześniej. Oba te przejścia są oddylatowane i posadzone znacznie płycej niż pozostałe budowle.

8. Koncepcja rozbudowy katakumb – przekroje. U góry wersja z zadaszeniem pasów zabudowy, u dołu – z zadaszeniem zabudowy i ciągów komunikacyjnych. Rys. K. Maszewski.

8. Conception of the expansion of the catacombs – cross-sections. At the top – a version with the roofs over the strips, at the bottom – with roofs over the buildings and communication course. Drawing: K. Maszewski.

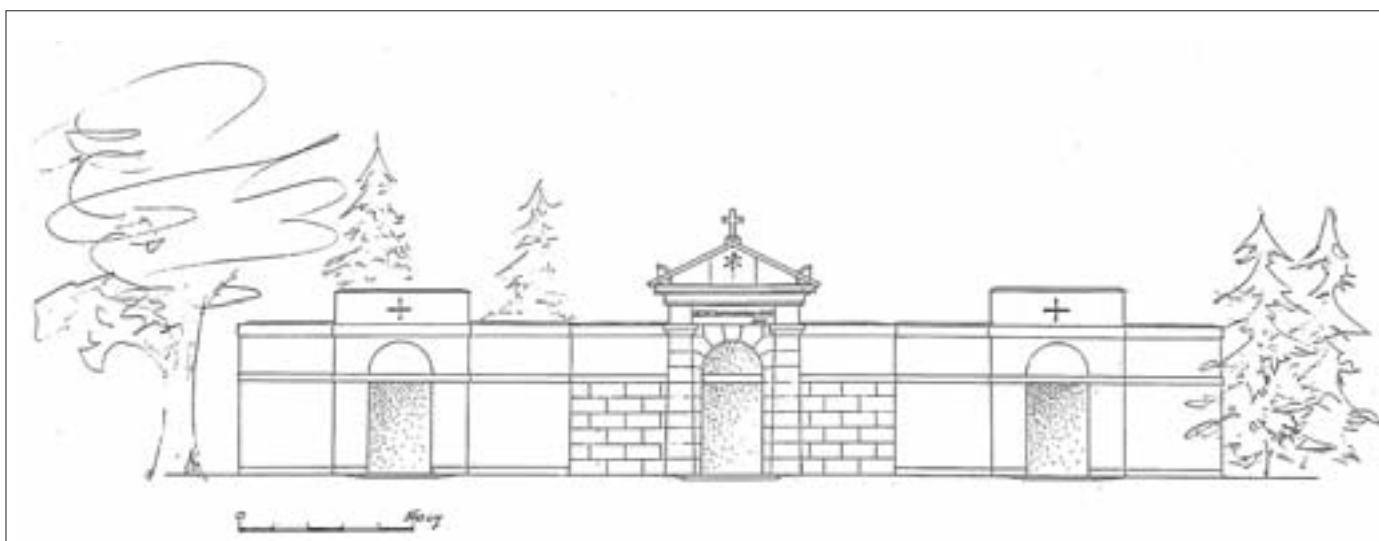
Zwraca uwagę przenikanie się dat pochówków w katakumbach trzeciego i czwartego etapu budowy. Zdaje się to potwierdzać przypuszczenie, że budowa czwartego etapu nie była spowodowana koniecznością uzyskania nowych miejsc grzebalnych. W ostatnim etapie budowy, obejmującym trzeci pas katakumb, na osi portalu Tillingera wykonano głęboką niszę i ustawiono w niej ołtarz.

Całość zabudowy zrealizowana została z cegieł ceramicznych pełnych na zaprawie wapienno-cementowej. Lica wszystkich ścian zostały otynkowane.

Założenia rozbudowy i projekt

Projekt rozbudowy katakumb w fazie koncepcji¹⁵ zatwierdzonej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zawierał elementy programu, który został zapisany w następujących punktach:

- Ukształtowanie zabudowy zwartej z dominantą zabytkowego portalu wzniesionego wg projektu architekta Zygmunta Tillingera w 1910 r.
- Zachowanie symetrii fasady założenia po zrealizowaniu pełnego zakresu rozbudowy; na osi całego

9. Koncepcja rozbudowy katakumb – fasada. Na osi założenia pierwsze katakumby, wzniesione tutaj przez arch. Zygmunta Tillingera. Rys. K. Maszewski.

9. Conception of the expansion of the catacombs – facade. The first catacombs erected by architect Zygmunt Tillinger, along the axis of the premise. Drawing: K. Maszewski.

10. Widok ogólny fasady rozbudowanego założenia. Na osi założenia bryła wzniesiona w 1910 r.
10. General view of the facade of the expanded premise. On the axis of the premise – a solid erected in 1910.

założenia miał pozostać portal części zabytkowej, a nowe elementy budowli ze swoimi portalami wpisane zostały jako skrzydła: północne i południowe.

- Rozwiązanie zadania w dwóch wersjach:
 - zadania całości katakumb, łącznie z ciągami komunikacyjnymi, w nawiązaniu do pierwotnej próby przekrywania ciągów komunikacyjnych: najstarsza część katakumb i część druga zostały zrealizowane ze sklepieniami kolebkowymi nad przejściem; nie bez znaczenia był także wpływ architektury katakumb sióstr niepokalanek w Jazłowcu o całkowicie zamkniętej przestrzeni wnętrza;
 - zadania ciągów konstrukcyjnych krypt, z nieosłoniętymi ciągami komunikacyjnymi, w układzie nawiązującym do struktury budowli wzniesionych w III, IV i V etapie budowy katakumb.
- Przygotowanie realizacji rozbudowy w dwóch niezależnych od siebie etapach: I etap – skrzydło północne i II etap – skrzydło południowe.

W myśl tych założeń zaprojektowana została trzypoosiowa fasada z częścią zabytkową wysuniętą przed linię zabudowy skrzydeł. Portale obu skrzydeł nawiązują w projekcie do rozwiązań Tillingera: są wysunięte przed korpus swojej części grzebalnej w formie płytkiego ryzalitu. Otwór wejściowy w kształcie i wymiarach powtarza to rozwiązanie, z tym że otwór półkolisty uzyskał formę blendy. Oba portale zwieńczone są prostopadłościennymi nadbudowami; w osi każdej z nich wkomponowany został grecki krzyż. Gładkie ściany skrzydeł podzielone są płaskimi kamiennymi gzymsami przedłużającymi linię gzymsów części grzebalnej starych katakumb. Detalem różniącym nowe skrzydła od starej zabudowy jest kamienny cokół, który równoważy boniowane tynki katakumb Tillingera, a jednocześnie nie powtarza pierwotnego rozwiązania.

Pierwszy etap rozbudowy (skrzydło północne) miał objąć obszar zniwelowanego terenu, który

11. Układ brył kształtujących fasadę.
11. Configuration of solids shaping the facade.

został ukształtowany w tym miejscu jako nasyp, wznoszący się ponad otoczenie na wysokość ok. 1,50 m. Projekt budowlany zawierał rozwiązania techniczne dwóch równoległych pasów zabudowy¹⁶, z których jeden przylega do pasa istniejącego, równoległego do osi zabytkowej bramy. Każdy z nowych pasów ukształtowany został z dziesięciu przęseł (30 krypt). Zaprojektowane zostało również przedłużenie pasa poprzecznego o odcinek wyznaczony przez dwa przęsła (6 krypt) i płytkie pomieszczenie, co pozwoliło na zamknięcie od tej strony obwodu założenia. Obecność tego płytkiego pomieszczenia spowodowana była koniecznością odsunięcia ściany zewnętrznej pasa zabudowy od rosnącego w pobliżu świerka, który znajduje się pod ochroną konserwatorską.

Rozbudowa katakumb została zaprojektowana z zachowaniem dotychczasowych architektonicznych podziałów na zaakcentowane pilastrami przęsła, z których każde zawiera trzy kondygnacje krypt. Całość założenia miała być zrealizowana z pełnym zadaszeniem. W związku z tym, że w pobliżu linii planowanej rozbudowy rosną dwa drzewa podlegające ochronie: od strony fasady jesion i po przeciwnej stronie świerk, w projekcie uwzględnione zostały

rozwiązania pozwalające na wykonanie fundamentów bez naruszania korzeni tych drzew.

Fundamenty wznoszonych budowli zostały zaprojektowane tak, aby obciążenia nie były przenoszone na istniejące nasypy. Grunt nasypowy w warstwie między ławami fundamentowymi a stropem gruntów naturalnych został przeznaczony do wymiany na piasek stabilizowany cementem. Nowe podłoże miało być układane w wykopie warstwami i mechanicznie zagęszczane. Fundamenty (ławy i ściany fundamentowe) zostały zaprojektowane z żelbetu. Rozwiązanie izolacji przeciwwilgociowych miało zabezpieczyć powierzchnie fundamentów stykające się z gruntem. Izolacje poziome zostały zaprojektowane pod ławami na warstwie utwardzonego podłoża oraz na styku ścian fundamentowych z płytą krypty i konstrukcjami murowanymi ścian. Przestrzeń pod stropami, na których opierają się krypty pierwszej kondygnacji, została wentylowana. Kolejne kondygnacje krypt przedzielone zostały przez płyty żelbetowe; płyty takie zostały zaprojektowane również nad przestrzenią wentylowaną przyziemia i nad kryptą trzeciej kondygnacji. Poszczególne, wydzielone strefy konstrukcji pasów zabudowy zostały pomiędzy sobą zdylatowane.

12. Widok katakumb po rozbudowie od strony północno-wschodniej.

12. View of the catacombs after expansion from the northeast.

Realizacja rozbudowy

W trakcie prac realizacyjnych pierwszego etapu rozbudowy (skrzydła północnego) podjęta została decyzja o odstąpieniu od pełnego zadaszania katakumb. Przejścia w nowych skrzydłach na odcinku dwóch par przęseł przylegających do swoich portali miały być zamknięte sklepieniami, by w ten sposób nawiązywać do pierwotnego rozwiązania Tillingera. Przyjęte zostało zatem ostatecznie rozwiązanie przedstawione w koncepcji rozbudowy jako wersja bez zadaszania ciągów komunikacyjnych, a Wojewódzki Konserwator Zabytków na taką zmianę wyraził zgodę. Jednocześnie

zdecydowano rozszerzyć zakres prac zakładanych w pierwszym etapie rozbudowy o część etapu II (skrzydło południowe) obejmującą bramę wejściową wraz z przylegającymi dwiema parami przęseł. W związku z tym usunięty został wał ziemny przylegający bezpośrednio do starej zabudowy. Taki zakres realizacji pozwolił na całkowite ukształtowanie fasady rozbudowanego założenia. Realizacja zakresu objętego projektem zamiennym¹⁷ powiększyła katakumby o 78 krypt. Prace o tak zmienionym zakresie zostały wykonane w całości, zarówno od strony północnej istniejącej zabudowy, jak i od strony południowej. W 2007 r. rozbudowa katakumb została zakończona.

13. Widok katakumb po rozbudowie od strony południowo-wschodniej.

14. View of the catacombs after expansion from the south-east.

14. Dachy rozbudowanych katakumb; widok od strony północno-wschodniej.
15. Roofs of the expanded catacombs; view from the north-east

W wyniku realizacji pełnego zakresu projektu zamiennego istniejące katakumby o powierzchni zabudowy 176,00 m² (zajętej przez same budowle) i kubaturze 635,00 m³ zostały powiększone o 143,50 m² powierzchni i kubaturę równą 516,60 m³.

Dachy przykrywające każdy z pasów katakumb zbudowane zostały w układzie pulpitowym, przy czym w strefach, w których pasy zabudowy stykają się ze sobą, ukształtowano pogrążone formy połączenia według rozwiązania zaprojektowanego dla wersji z zadaniem ciągów komunikacyjnych. Pokrycie dachów wykonane zostało z blachy stalowej ocynkowanej. Wyniesione ponad połacie powierzchnie sklepień zostały pokryte ocynkowaną blachą stalową, z zachowaniem krzywizny konstrukcji.

Wody opadowe z rur spustowych i posadzek odprowadzane są poza obręb katakumb zagłębionymi w gruncie przewodami kanalizacyjnymi, na powierzchni niższej położonego terenu.

Budynki katakumb są w całości otynkowane. Jako wyprawę elewacji remontowanych obiektów zastosowano tynk renowacyjny. Na nowych murach, wzniesionych z bloczków betonowych na zaprawie cementowej, wykonane zostały tynki cementowe na bazie białego cementu.

Kamienne detale krzyży, gzymsów wieńczących, gzymsów kordonowych oraz cokołów zostały wykonane z piaskowca szydlowieckiego, podobnego do użytego w elementach kamiennych katakumb Tillingera.

Katakumby szymanowskie po rozbudowie są dużym obiektem grzebalnym i chociaż do zamknięcia całego założenia pozostało jeszcze wzniesienie znacznej części skrzydła południowego, to fasada ukształtowana jest w całości. Ale najważniejsze jest to, że wpisuje się tutaj historia szymanowskiego Domu i wspomnienie wielu Sióstr, które pozostawiły w nim owoce swojej pracy i tutaj narodziły się dla Nieba.

Mgr inż. Krzysztof Maszewski jest absolwentem Wydziału Budownictwa Lądowego Politechniki Warszawskiej i Studium Podyplomowego Badań Zabytków Architektury na Wydziale Architektury tejże uczelni. Przez długie lata związany był z ochroną i konserwacją zabytków nieruchomych w strukturach PKZ O/Warszawa i później – jako kierownik Pracowni Konserwacji Konstrukcji Murowanych – w Oddziale Badań i Konserwacji PKZ. Zawodowo zajmuje się problematyką konserwatorską i projektowaniem konstrukcji budownictwa współczesnego. Obecnie na emeryturze.

Przypisy

1. H. Kosyra-Gieślak, R. Szymczak, *Siostry Niepokalanki „Szymanów – Ziemia Miłosierdzia”*, (w:) *Poszłam ścieżką do Polski... i weszło*, t. II, Szymanów 2005.
2. Marcelina Darowska urodziła się 16.01.1827 r. w Szulakach na Ukrainie. Miała 27 lat, kiedy po śmierci męża złożyła prywatne śluby w zgromadzeniu tworzącym się w Rzymie wokół zmartwychwstańca o. Hieronima Kajsiewicza i Józefy Karskiej.

W 1860 r., po śmierci Józefy, została – jako jej następczyni – przełożoną Zgromadzenia Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP. W 1863 r. Zgromadzenie podjęło pracę w zniewolonej zaborami Polsce, zakładając Dom Macierzysty w Jazłowcu na terenie Galicji. W otwartej tam szkole dla dziewcząt podjęta została działalność naukowa i wychowawcza prowadzona według programu pedagogicznego opracowanego przez Matkę Marcelinę. Z czasem

15. Trakt komunikacyjny
skrzydła północnego.
13. Communication course
in the northern wing.

powstawały nowe placówki Zgromadzenia w innych miejscach kraju. 5.01.1911 r. Matka Marcelina zmarła i została pochowana w katakumbach jazłowieckich. Po II wojnie światowej Dom w Szymanowie stał się Domem Generalnym Zgromadzenia. Matka Marcelina Darowska została beatyfikowana przez ojca świętego Jana Pawła II w Rzymie 6.10.1996 r. Trwa proces beatyfikacyjny Matki Józefy Karskiej. Niepokalańskie szkolnictwo w dalszym ciągu rozwija się dynamicznie, również poza granicami Polski – na Ukrainie i na Białorusi.

3. Siostra Gertruda, *Zapiski o Matce*; archiwum Sióstr Niepokalanek.

4. K. Maszewski, *Jazłowieckie katakumby*, (w:) „Ochrona Zabytków”, 1999, nr 4.

5. A. Parrot, *Wśród zabytków Samarii i Jerozolimy*; Warszawa 1971.

6. Archiwum Sióstr Niepokalanek w Szymanowie.

7. Archiwum Sióstr Niepokalanek w Szymanowie.

8. Fragment z Ewangelii wg św. Jana (J 11,25); zapis z archiwum Sióstr Niepokalanek w Szymanowie.

9. Archiwum Sióstr Niepokalanek w Szymanowie.

10. Archiwum Sióstr Niepokalanek w Szymanowie.

11. Katakumby Tillingera zostały wzniesione przez rzemieślników warszawskich. Roboty budowlane wykonało Przedsiębiorstwo Robót Budowlanych majstra murarskiego H. Książkiewicza z siedzibą przy ul. Towarowej nr 60. Elementy kamienne przygotowała Fabryka Rzeźbiarsko-Kamieniarska artysty rzeźbiarza Wł. de Turquiera, mieszcząca się przy ul. Dzikiej 70. Na rachunkach został zapisany adres projektanta, który mieszkał przy ul. Wilczej 12, a następnie przy Pięknej 5. Archiwum Sióstr Niepokalanek w Szymanowie.

12. W rachunku za roboty budowlane z 1909 r. znajdują się pozycje (16÷18) wyszczególniające prace izolacyjne: ścian, „wierzchu grobowca” i „izolacji ścian w przekroju poziomym”. Do prac tych użyte zostały preparat Gudronit i papa płócienna gudronitowa. Archiwum Sióstr Niepokalanek w Szymanowie.

13. J. Zieliński, *Atlas dawnej architektury ulic i placów Warszawy*, t. 12; Warszawa 2006.

14. Przy ulicy Szkolnej 2.

15. K. Maszewski, *Koncepcja rozbudowy katakumb Zgromadzenia Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP w Szymanowie*; Warszawa 2000.

16. K. Maszewski, *Projekt budowlany I etapu rozbudowy katakumb Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP w Szymanowie*; Warszawa 2001.

17. K. Maszewski, *Projekt budowlany zamienny rozbudowy katakumb Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP w Szymanowie*; Warszawa 2007.

THE EXPANSION OF THE CATACOMBS OF THE ORDER OF THE IMMACULATE CONCEPTION OF THE HOLY VIRGIN MARY IN SZYMANÓW

Since 1907 Szymanów, a locality situated in the environs of Warsaw, has been the seat of the Order of the Immaculate Conception of the Holy Virgin Mary. At the time, this was the only centre of the Order in the Kingdom of Poland, within the restrictive conditions imposed by the Russian partition authorities. For the nuns, whose chief house was located in Jazłowiec in the Austrian partition area, settling down in this region and the establishment of a school for girls constituted an exceptionally conducive set of circumstances. The order purchased from Prince Konstanty Lubomirski a palace standing in a sprawling park, and soon expanded by adding a part intended for a boarding school. The moment the nuns arrived in Szymanów they took into consideration the need for constructing a sepulchre. The initiative was commenced at the end of the summer of 1910 and completed in the following year. The Warsaw-based architect Zygmunt Tillinger, who supervised the expansion of the palace, was the author of the project.

From the architectural point of view the catacombs erected by Zygmunt Tillinger are a typical example of Classical sepulchral art from the early twentieth century. The basic element of the composition is an imposing portal in front of the corps of the burial part in the form of a projection towering over it. The first catacombs, built together with the portal, contain two spans facing each other. The vertical character of the spans was emphasised by pilasters separating them and restricting the face of the outer walls. Each span contained three crypts, arranged along an axis on three storeys. The whole sepulchre was maintained in the form of an interior with a single entrance, covered with a barrel vault, and with side walls created by the spans with characteristic deep niches of the crypts. Subsequently, successive segments of the catacombs were added

together with a strip situated perpendicularly to the axis of the sepulchre.

The catacombs of the Order of the Immaculate Conception of the Holy Virgin Mary in Szymanow, whose architectural configuration became a point of departure for the expansion, are arranged in three strips, two of which are parallel and standing at a distance, thus making it possible to ensure unhampered communication between them; from the entrance they are closed with a monumental portal, designating the axis of the whole future premise. The third, diagonal strip was placed in the back, perpendicularly to the two first ones, and the distance between it and their gables was intended for a passageway. The passage along the section adjoining the portal was covered with a cradle ceiling, which at this point creates a covered corridor. The remaining sections of the passages are devoid of roofs. Pilasters marking the vertical rhythm of the spans, which, in turn, contain three crypt storeys each, divide each strip of the catacombs.

The expansion of the Szymanow catacombs shaped the architectural structure in which the historical building erected in 1910 was connected with the contemporary edifice, referring to solutions presented in the oldest part and the segments added later on. The sepulchral premises produced by the expansion and the first catacombs possess a closed plan; the same holds true for the first catacombs. The historical portal is displayed along the axis of the expanded facade, whose new parts assumed the function of the northern and southern wing. Due to its portals, whose configuration of solids refers to the monumental, severe architecture of the early twentieth century, each wing turned into a background of the central part. The expansion was a continuation of the conception of the first catacombs raised according to the projects by Zygmunt Tillinger of Warsaw.